

**Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті**

**«Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында фольклортанушы ғалым,
филология ғылымдарының докторы, профессор**

Абат Шамұлы Пангереевтің

60 жасқа толуына арналған

**«Әдеби-рухани мұра: мәдениетаралық коммуникация контексінде»
атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция**

МАТЕРИАЛДАРЫ

25 қаңтар 2019 жыл

МАТЕРИАЛЫ

**Международной научно-практической конференции
«Литературно-духовное наследие: в контексте межкультурной
коммуникации», посвящённой 60-летию ученого фольклориста,
доктора филологических наук, профессора
Пангереева Абата Шамовича
в рамках программы «Рухани жаңғыру»
25 января 2019 года**

COLLECTION

**of international scientific-practical conference materials
«Literary-cultural heritage: in the context of intercultural communication»,
devoted to the 60th year anniversary of folk-lore scientist, the doctor of
philological sciences, professor Pangereev Abat Shamovich
in the framework of the program «Rukhani zhangyru»
January 25, 2019**

ӘОЖ 821.0
ҚБЖ 83.3
Ә 22

Редакция алқасының төрағасы:

Ердембеков Б.А., Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетінің ректоры,
филология ғылымдарының докторы, профессор

Редакция алқасы:

Бекназаров Р.А. – Ғылым және инновациялар жөніндегі проректор, тарих ғылымдарының докторы, профессор; *Балтымова М.Р.* – Бас ғылыми хатшы, филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор; *Иісбек Б.* – ғылыми-инновациялық бағдарламалар департаментінің директоры, педагогика магистрі; *Садирова К.Қ.* – филология факультетінің деканы, филология ғылымдарының докторы, профессор; *Кушкимбаева А.С.* – қазақ әдебиеті кафедрасының меңгерушісі, PhD доктор, *Ұлықпанова Ә.Ж.* – «Жұбановтану» ғылыми-зерттеу орталығының меңгерушісі, гуманитарлық ғылымдар магистрі; *Жаналықызы А.* (жауапты хатшы) – қазақ әдебиеті кафедрасының оқытушысы, гуманитарлық ғылымдар магистрі; *Умирбаев А.С.* – қазақ әдебиеті кафедрасының оқытушысы, гуманитарлық ғылымдар магистрі.

Пікір жазғандар:

Бораиш Б.Т. – филология ғылымдарының докторы, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетінің профессоры;

Асанов Ж.А. – филология ғылымдарының докторы, С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университетінің профессоры;

Ә 22 «Әдеби-рухани мұра: мәдениетаралық коммуникация контексінде»: фольклортанушы ғалым, филология ғылымдарының докторы, профессор А.Ш.Пангереевтің 60 жасқа толуына арналған халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. – Ақтөбе: «Жұбанов университеті» баспа бөлімі, 2019. – 274 б.

ISBN 978-601-7959-61-6

Бұл жинаққа «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында «Әдеби-рухани мұра: мәдениетаралық коммуникация контексінде» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияда талқыланған ұлттық фольклор мен филологияның өзекті мәселелері және профессор А.Ш.Пангереевтің зерттеулері туралы баяндамалар енгізілген.

Жинақ филолог, тарихшы ғалымдарға, докторанттар, магистранттар, студенттерге, сондай-ақ гуманитарлық сала мамандарына арналған.

ӘОЖ 821.0
ҚБЖ 83.3
Ә 22

ISBN 978-601-7959-61-6

Ұжымдық еңбек, 2019
«Жұбанов университеті» баспасы, 2019

Таңымның аты — Бозала,
Торғайдың аты — Бозторғай.

Қалыпты басқа сөз құрып,
Даланың аты — Боздала,
Жігіттің аты — Бозжігіт,
Баланың аты — Бозбала.

Шулардан шаршап тозғанда,
Жайлауға барсам өзім мен,
Жорғаның аты — Бозжорға,
Күйдің де аты — Бозінген.

Осылайша жалғасатын Есенбай ақынның өлеңдері тұма бұлақтай тылсым, даланың өзіндей сыршыл.

Сағи: «Есенбай ешқандай қоспасы жоқ, табиғаттың аузынан түсе қалған ақын. Әр өлеңінен көктемгі даланың жұпар иісі келеді. Дүниені сезінуі бөлек, оны өзгеге де сезіндіре біледі. Мен Есенбай өлеңдерінен Жем бойында өзім көрмеген керемет суреттерді көргендей болам. Сол суреттердің ішінде жүргендей сезінем. Оның өлеңдерінде жалған дыбыс, жасанды бояу болмайды. Бәрі де өмірдегідей, табиғи қалыпта» деген екен.

Бұл – осы ақындар шығармашылығындағы бір ғана тақырыптық ортақтық. Әрине, бұл жерде біз осы аталған өлеңдердің өзіндегі стиль, көркемдік, өлеңдік құрылым, өлшем т.б. критерийлерді сөз еткен жоқпыз. Оның бәрі үлкен еңбектің ауқымында. Біздің айтқымыз келіп отырғаны, бір өңірден шыққан, заманы бір ақындардың әдебиет көгінде бірінен соң бірі қатар қалықтап және нық қонақтауының сыры әрде ме деген ой. Сондықтан да ақындық мектеп, ақындық орта-сынды теориялық ұғымдардың мәні мен тарихынан сыр тартып көрдік. Болашақта осы үдеден қарап, осы ақындар шығармашылығындағы бірнеше межелік жүкті, яғни шығармашылықтарындағы басты сарындар, негізгі оқиғалық желілер, олардың лексикалық құрамы мен берілу, баяндау тәсілдері, жасалу әдістері, сөз қолданыс, өлеңдік құрылым, өлшем, түр, жанрлық құрам т.б. айқындасақ, кең мағынасындағы әдеби мектеп, нақтылы әдеби дәстүр аясында қарауға әбден сұранып тұр.

Әдебиеттер

1. Алматы А. Ақтөбе – ежелден жыраулар мекені // <http://www.aktobegazeti.kz>
2. Бабажанұлы Б. Ақтөбенің ақтангерлері // <https://adebiportal.kz>
3. Баевский В. Смоленский Соқрат. – Смоленск: Траст-Имаком, 1996г.
4. Әуезов М. Абай ақындығының айналасы <http://abai-inst.kz>
5. Ашықбаев Е. Есенбай әуендерінің әлемі // aktobegazeti.kz

«АРҚАЛЫҚ БАТЫР» ЖЫРЫ ЖӘНЕ ТОПОНИМДЕР

Жұмашай РАҚЫШ

филология ғылымдарының кандидаты

М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты

«Қолжазба және текстология» ғылыми-инновациялық бөлімінің жетекші ғылыми қызметкері

Андатпа. Мақала авторы «Арқалық батыр» тарихи жырының түрлі нұсқаларындағы топонимдер мен жер-су атауларын беру тәсілдеріндегі мәтіндік айырымдар арқылы зерделеді.

Аннотация. Автор статьи исследует текстологические различия в способах передачи географического названия и топонимов в различных вариантах исторического эпоса «Арқалық батыр».

Annotation. The author of the article investigates textual differences in the ways of transfer of a geographical name and toponyms in different versions of the historical epic “Arkalyk Batyr”.

Тірек сөздері: эпос, тарихи жыр, топонимдер, нұсқалық өзгешеліктер, мотив.

Ключевые слова: эпос, исторический эпос, топонимы, текстологические различия, мотив.

Key words: epic, historical epic, toponyms, textual differences, motive.

Топонимдерді қандай да бір жер-су атауларының географиялық және тарихи мәнінен хабар беретін белгі ретінде қабылдау қалыптасқан. Қазақ ономастикасы мен этнотопонимикасын Еркебай Қойшыбаев, Әйтім Әбдірахманов, Телғожа Жанұзақ, Гүлмира Мадиева, Қыздархан Рысбергел, Бердібек Бияров, т.б. зерттеген [1]. Қазақ фольклорындағы топонимдердің қызметі жөнінде Қажым Жұмалиев, Мәлік Ғабдуллин, Әуелбек Қоңыратбаев, Рахманқұл Бердібаев, Сейіт Қасқабасов, Шәкір Ыбыраев, Ақселеу Сейдімбеков, Бақытжан Әзібаева, Тынысбек Қоңыратбаев, т.б. еңбектерінде жан-жақты қамтылған [2]. Фольклорлық шығармадағы топонимдердің қолдану аясы, топонимдік мотивтер, жер-су атауларының шындыққа қатысы филология ғылымдарының докторы, профессор Абат Пангереевтің ғылыми еңбектерінде арнайы қарастырылды [3].

«Арқалық батыр» жыры Шыңжаң өлкесінде Алтай-Тарбағатай аймағының қазақтары арасында, Қазақстан жерінде де кең таралған фольклорлық туынды. Шығарманы халық ақыны Иса Байзақов, Саяділ Керімбеков, жыршы Ертай Құлсариев, Ержан Ахметов, Сұлтан Мәжитұлы, Сағидолла Нұралин т.б. жырлаған. Жыр оқиғасы негізінде көрнекті драматург Жұмат Шанин пьеса жазып, оны 1924 жылы Семей қаласында сахналаған.

Жыр Арқалық батырдың Шыңжаңға қараған Алтай аймағындағы он екі абақ керей елін билеген Әжі төре Көгедайұлы мен дүрбіт шонжарларымен қақтығыстарына, ерлікке толы күреспен өткен өмір жолына құрылған.

1960 жылы «Қазақ әдебиеті тарихының» бірінші томы, бірінші кітабында эпостанушы Мәлике Ғұмарова «Бұрын зерттелмеген жырлар» тарауында «Арқалық батыр» жырының Ертай Құлсариев, Ержан Ахметов, Қабыш Мұсайынов, Дәуітхан Ибраимов нұсқалары туралы қысқаша ғылыми мағлұмат берген [4, 461-465]. Жырдың Ержан Ахметов нұсқасы 1961 жылы «Батырлар жырының» екінші томында [5], 1977 жылы «Ақсауыт» жинағында жарыққа шықты [6]. «Қазақ қолжазбаларының ғылыми сипаттамасының» 3-томында жыр нұсқалары туралы мағлұматтар берілді [7, 48-55]. Сондай-ақ, жыр С.Садырбаев, Е.Жақыпов, Б.Уахатов, Т.Сыдықов, З.Сейітжанов т.б. еңбектерінде зерттеу нысанына айналды [8]. Сонымен қатар Советхан Тлеубаев филология ғылымдарының кандидаты дәрежесін алу үшін жазылған «Арқалық батыр» жырының нұсқалары» атты диссертациялық еңбегінде жырдың барлық нұсқаларын қарастырып, өзіндік ерекшеліктері мен ортақ белгілерін талдап, тарихи және көркемдік негіздерін зерделеді [9]. 2007 жылы «Бабалар сөзі» жүзтомдығының Қытайдағы қазақ фольклорына арналған 27-томында «Арқалық батыр» жырының Жұмажан Әбілғазыұлы нұсқасы [10, 9-113], ал сол серияның 61-томында Ержан Ахметов, Ертай Құлсариев, Сағидолла Нұралин нұсқалары жарияланды [11, 232-408], 27-томға енген мәтінге ғылыми түсініктемені филология ғылымдарының кандидаты Серікбай Қосан [10, 302-304], 61-томға енген мәтіндерге ғылыми түсініктемелерді фольклортанушы Тоғжан Әкімова жазды [11, 366-370].

Зерттеуші Мәлике Ғұмарова: «Бұл жыр басында тарихи адамның атына байланысты шығып, бара-бара эпосқа айналып, өзінің алғашқы мазмұнынан әлдеқайда өзгеріп, дамыған жайын танытады» десе [4, 465], фольклортанушы Бекмұрат Уақатов жырды: «Қазақ халқының жоңғар шапқыншылығына қарсы азаттық күресін бейнелейтін белгілі тарихи жырлардың бірі» деп есептейді, Арқалық батырды «шамамен XVIII ғасырдың екінші жартысында болған адам» деп жазған [12, 165-166].

Академик Рымғали Нұрғали Жұмат Шанин пьесасының туу, жазылу тарихына, уақытына көз жүгіртіп, автордың өзі де шығармаға арқау болған оқиға желісін Ержан Ахметов ақынның аузынан естігенін айтқанына тоқтала келіп, сирек қолжазбалар қорындағы фольклорлық туындыларды өзара салыстыра отырып, Е.Құлсариев нұсқасы Жұмат Шанин трагедиясы негізінде жасалуы мүмкін деген қорытындыға келеді [13, 38]. Бұл пікірдің негізсіз еместігіне Е.Құлсариевтің жыр нұсқасын Иса Байзақовтың, Саяділ Керімбековтің айтуынан жазып алғаны туралы мәлімет дәлел бола алады [7, 48]. Жетісу жыр мектебінің ірі өкілі Ертай Құлсариев сонымен қатар Жамбыл Жабаевтың жыр-дастандарын да кейінгі ұрпаққа жеткізуші екені көзі қарақты оқырманға аян.

Тарихшы Нәбижан Мұхаметқанұлы «Тарихи зерттеулер: шежірелік деректер» атты еңбегінде Әбілпейізұлы Көгедай өлгеннен кейін оның баласы Ажы 1826 жылы Чин патшалығының бекітуімен әке тағына отырғанын тарихи құжаттарға сүйене келіп дәлелдейді [14, 112]. Осыған қарағанда фольклорлық шығармада аты аталатын Ажы төре мен Арқалық батырдың өмір сүрген уақыты XIX ғасырдың екінші жартысына дәл келетінін тарихи жырларды зерттеген Сейілбек Сәкенов те қуаттайды [15, 327].

Тарихи жырдың баяндау стилі, табиғат көріністерінің шынайы суреттелуі шығарманың бергі дәуірде туғанынан хабар беретін белгілердің бірі деуге болады. Тарихта болған оқиғаның көркем шындыққа айналған үлгісі екенін елдің шығыс өлкесіндегі топонимдердің шығарма өн бойында көптеп кездесуінен танылады.

Жырдың Жұмажан Әбілғазыұлы нұсқасында Арқалық Әжі төренің алдауымен көршілес ұраңқай, дүрбіттерден барымта алады. Әжі төре манжу-монғол хандарының қысымына шыдамай Арқалықты өз қолымен ұстап береді. Арқалық Қобда түрмесінің ауыр азабын шегеді. Түрмені бұзып шығып, хан сарайына ойран салады. Туған еліне оралған Арқалық антын бұзған Әжі төренің ордасын шабады.

«Қыстағы Әжі төре *Мұқыртайға*, Сортаң жер ашылауыт жайлы малға», «Бойынан *Ылыстының* түнделетіп, Төренің ауылына түсте келдім», «*Күйгенқора* бойынан тізгін тартып, Артынан көк атпенен кетті жүріп», «Арқалық, мекен жерің *Қарасауыр*», «Батырлар жүріп келеді дамыл таппай, Келеді *Сарытоғай* суын өрлей», «Қайтамыз *Ақкеріштен* жылқыны алып», «*Алтайдың* әрбір түрлі асуы бар, Кетпейді қысы-жазы басынан қар», «Сайланған қару алып өңшең батыр, Жетіпті дәл сол күні *Қызылқұмға*», «Жеріне *Бұғы* деген көз жіберсем, Бір қылаң ши шетінде көрінеді», «Аяғы *Қара Ермістің* мидай тақыр», «Дем алдым *Бұрылтоғайға* жалғыз барып», «Басында *Шарықтының* жалғыз керіш, Сол болған Арқалыққа бір бекініс», «Арқалық жүріп кетті *Сарқамысқа*» [10, 9-113].

«Он сегіз» атты дастанда Қожыр елінен жылқы алуға Ажы төренің әмірімен Боқы батыр бастаған бес жүз кісі аттанады. Арқалық бастаған топ Боқының ел шабуға бара жатқанын естіп, оған қарсылық білдіреді. Бірбеткей Боқы алған бетінен қайтпайды. Осылайша себепсіз көп қан төгіледі, қапыда қаза болған он сегіз жігітті бір жерге қояды. Алтай тауының күнгейіндегі «*Қожыр-Сауыр*» дейтін өңірде болған оқиға баяндалатын шығармада Арқалық батыр бейнесі эпизодтық деңгейде болғанмен, оның кісілік келбеті нақты көрініс береді [16, 201-302].

Жырдың Ержан Ахметов нұсқасында Арқалық пен төрт серігі Әжі төренің тапсырмасымен ұраңқайға барымтаға барады. Бес жылқышының ұйықтап жатқанының үстінен түскен Арқалық серіктерімен жүз жиырма жылқыны байқатпай бөліп алып кетіп бара жатқанда Жұбай Арқалыққа: «Төреге күшпен алдық дейсің бе?» – деп қалжыңдайды. Сонда Арқалық кейін қайтып, жылқышыларды оятып, біреуін сойылмен ұрып, жылқы алып бара жатқанын білдіреді. Жұбай мен Арқалық алпыс қуғыншымен соғысып, оның алтауын өлтіреді. Үлкен олжамен келгенде төртеуіне бір қотыр бие берген Әжі төре қалмақтарға Арқалықты серіктерімен ұстап беруге келеседі. Өзеннің арғы жағында тұратын нағашысының үйіне барған Арқалықты Әжі төренің тыңшысы байқап

қалады. Арқалық нағашыларына зияны тимес үшін қарсылықсыз беріледі. Ежен хан бұларды зынданға салуды бұйырады. Ежен ханның қызы зындандағы тұтқындарды іздеп келеді. Арқалық пен жолдастары жатқан зынданға Жәнібектің киесі – көк бөрі кіріп келгенде Арқалықтың аяқ-қолындағы кісені сынып түседі. Қоңқамен кездесіп, атын, үш күндік азығын, от жағатын шақпағын беріп, аттандырады. Жолда шайқас үстінде Жұбай өледі. Арқалық Қоңқаның ақылымен төремен табысады. Оқиға Арқалықтың атынан әңгімеленеді [11, 232-296].

Ержан Ахметов нұсқасында топонимдік атаулар мынадай болып келеді: *Алтай, Шарықты, Қызылқұм, Саршоқы, Нарынқара тауы, Күйгенқора, Шірікши, Ертіс (Қара Ертіс), Қыран, Бурылтоғай, Қиялы, Үргеті мен Тасқия асу, Ақбұлақ суы, Алтайдың Айыркезең асуы, Қобда, Ақбұршақ, Айырқиік, Құмкеріш, Төленті, Сарыжон, Тасқия, Сұранишы, Қарабастау, Тасжарған, Саршоқы, Мойнақ, Қараөзенге, Айыркезең, Құмдыбұлақ, Бурылтоғай, Қиялы, Қыран мен Шемірішек, Сауыр тау, Аюлы, Сайқан тау, тасты Тоспа, Қытай жақ.*

Сағидолла Нұралин нұсқасында Абақ керейде қарақас руынан Арқалық батырды Әжі төре жіберіп, дүрбіттен есе алғызады. Әжі төре Арқалықты дүрбітке ұстап беріп, мал төлеп өз басын сақтап қалады. Арқалық дүрбіттердің ламасы – кәрі Шолтымның зынданында жатқанда сол елдің Балжын деген қызы Арқалықты босатады. Ол күні дүрбіттер Шаған деген мейрамын тойлап жатады, ауылдың кәрі-жасы түгел мас болып, тұтқын жатқан күрке де қарауылсыз қалады. Арқалықтың жолдасы Жұбай деген мерген Алтай бас Қайырты деген өзеннің суына кетеді. Назардың ұлы Арқалықтың портреті осы нұсқада сипатталады. Ұзақ сапардан оралған батырдың туыстары өзі жоқта ауыр жағдайға түседі. Арқалық батыр елге келген соң Әжі төреден Жұбайға құн, өзіне есе сұрап, ақыры сол кездегі Абақ Керейдің шешен биі Бейсембінің айтқан тоқтамы бойынша төреден тиісті есесін алып бітіседі [11, 297-352]. Жыршы ел ақсақалдарының аузындағы өмірде болған оқиға негізінде жырлағаны көрінеді, өзінің жыр жөніндегі түсініктемесінде де осы жайт анық айтылған [17, 2].

Жырдың Сағидолла Нұралин нұсқасында «Сүмбе» топонимінің төркіні жөнінде ақпарат айтылады:

*«Алтайдың орталығы Сары Сүмбе,
Шағанның астанасы сол бір күнде.
Мұңғылдың Сүмбе деген мешіті екен,
Өзгермей сол атаумен кеткен мүлде».*

Жырдың осы нұсқасында еліміздің Шығыс өлкесіндегі жер-су атаулары, оронимдер мен ойконимдер молынан ұшырасады, кейіпкердің жорық жолдары тәптіштеп көрсетіледі:

*Сауырдың теріскейін өрлей жүрді,
Көксүннің тұмсығына көлбей жүрді.
Бетке алып Мұқыртайдың аяқ жағын,
Тасы көп тау ішінде енбей жүрді.
Батысын Үлүңгірдің баса жүрді,
Мойнынан Үшқараның аса жүрді.
Ертіске келіп түсіп Ақаралдан,
Тумадан өзен бұлақ тата жүрді.
«Сөз бар зой ескі аңызда әр түрлі кеп,
Албаты айтылмаған бәрі де тек.
Қазір де Сауырдағы бір қуысты,
Атайды сол Қоңқаның үңгірі деп».*

Алтай, Қобда, Тарбағатай, Сары Сүмбе, Ақшағыл, Ертіс, Күрті, Көктоғай, тау Күректі, Қалба, Сауыр тауы, Ласты, Қайырты, Салбырты, Сауыр, Сайқан, Ақшағыл, Бүгел, Қараөзек, Күректі, Үш ашық, Сайқын бұлақ, Қу үй, Таршат, Сарбұлақ, Мәздің сайы, Көке бұлақ, Шабырты, Қара Ертіс, Шаңырақтың қызыл тауы, Қандығатай, Қаратас, Шемірішекті, Таралаң, Шұңқыр, Қалғұтан, Ақши, Қаба, Қарасаз, Мойылты, Бұқасойған, Үштас, Белтерек деген топонимдер аталады.

Арқалық батырдың тарихилығын дәлелдеу мақсатында жыршы оның қайда қашан өмір сүргенін нақтылай түседі:

*«Арқалық болған адам ертеректе,
Өтіпті жүз елу жыл мөлшер етсе.
Керейдің кәрілері айтып еді,
Бейімі тұр Қаба бойы Белтеректе».*

Ал Ертай Құлсариев нұсқасында Орманбеттен шыққан хан Әжінің Ақжал, Көкжал деген екі тұлпарының бірін торғауыт Мәлік ханның батыры дүрбіт Дінгел алып кетеді. Арқалық үш жолдасымен Үрімжі қаласына барып, Көкжал тұлпарды ұрлап алады. Жұбай торғауыттан басқа да кегін алмай кетпейтінін айтып, қалғандары соны мақұл көреді. Сөйтіп төртеуі жаудың үш мың жылжықсыны айдап әкетеді, Арқалық Дінгел батырды өлтіреді. Сондарынан келген қуғыншылардан *Аюлы*да бой тасалаған батыр жолда атын төрт аюға жегізеді. Арқалықты Қараш деген уәзір торғауыт Дудуға ұстап береді. Арқалық жолдастарымен Әжі мен би, уәзірлерінің бәрін өлтіріп, Жұбай Орманбет еліне, ал қалмақ досы Еділ *Үрімжі*ге хан болады. Арқалық тұтқында қашуға көмектескен Мәлік ханның қызы Бикешті алады [11, 353-408]. Мұнда Аюлы мен Үрімжі топонимдері ғана сөз болады, жыршы Алматы облысының тұрғыны болғандықтан Шығыс өңірдің топонимдерін көп сөз етпегенін аңғарамыз.

Арқалық батыр жөніндегі жырлар, шығармалар жинақталған үштомдық жинақ бір-екі жыл көлемінде қолымызға тиді, жинақты Ұлан Бапай құрастырған. Үштомдық жинақтың 1-томына жырдың Ержан Ахметов,

Асқар Тотанайұлы, Иса Байзақов, Солтан Мәжит нұсқасы, Жұмат Шаниннің «Арқалық батыр» пьесасы жинақталған [18], 2-томына «Арқалық батыр» жырының Кәп Құмарұлы, Асқар Тотанайұлы, Ыбырай Мұсаұлы мен Жұмажан Әбілғазыұлы нұсқасы, «Арқалық батыр» пьесасы мен киносценарийі [19], 3-томына Ертай Құлсариев, Сағидолла Нұралин, Абылай Түгелбаев, Монғолия қазақтарының нұсқасы, Мырзабек Нәсіпханұлының 16 көріністі «Арқалық батыр» драмасы, «Арқалық батыр» алты перделі, тарихи драма пьесасы, Рымғали Нұрғалиев, Тоғжан Әкімова, Сұлтанғали Садырбаев, Оспан Набиұлы, Советхан Тілеубаев зерттеулері енген [20]. Осы үштомдық жинақтың М.О.Әуезов мұражай-үйі ғылыми-мәдени орталығында 2016 жылдың 5 мамырында өткен тұсаукесер рәсімінде де айтқанбыз, құрастырушы фольклорлық туындыларды бір бөлек, авторлық көркем шығармаларды өз алдына топтап, зерттеу еңбектерді жеке алып, басылымның шарттары мен талаптарына сай дайындаса құба-құп болар еді. Келешекте ұлттық батырларымызға арналған жинақтар ғылыми қағидаларға орай дайындалса деген үлкен үмітіміз бар. Шығыс Қазақстан өңірінің эпсаналарын Бақытжан Келгембаева [21], сол күншығыс аймақ топонимдерін Гүлмира Мадиева, Бердібек Бияров тілдік тұрғыда қарастырған [22]. «Арқалық батыр» жыры тарихи жыр болғандықтан, шығармада тарихи нақтылық сақталған. Бұл әсіресе топонимдердің түрлі нұсқаларда көп өзгеріске ұшырамағанын байқатады, негізінен Алтай аймағының топонимдері ғана жиі қолданысқа түскен. Біз бұл мақалада «Арқалық батыр» тарихи жырының түрлі нұсқаларындағы топонимдердің қолданыс ерекшелігін тілге тиек етумен шектелдік.

Әдебиеттер

1. Әбдірахманов Ә. Қазақстан этнотопонимикасы. – Алматы: Ғылым, 1979. – 127 б.; Жанұзақ Т. Қазақ ономастикасы. Казахская ономастика. I том. – Астана: ІС-Сервис, 2006. – 400 б.; Рысбергген Қ. Қазақ топонимикасының лингвокогнитивтік және этномәдени негіздері. – Алматы, 2010.
2. Жұмалиев Қ. Қазақ эпосы мен әдебиет тарихының мәселелері. – Алматы: Ғылым, 1958. – 402 б.; Ғабдуллин М., Сыдықов Т. Қазақ халқының батырлық жыры. – Алматы, 1972; Қоңыратбаев Ә. Қазақ эпосы және тюркология. – Алматы, 1987; Бердібаев Р. Қазақ эпосы. – Алматы: Ғылым, 1982; Қасқабасов С. Қазақтың халық прозасы. – Алматы: Ғылым, 1984. – 272 б.; Ыбыраев Ш. Эпос әлемі. Қазақтың батырлық жырларының поэтикасы. – Алматы: Ғылым, 1993. – 296 б.; Сейдімбеков А. Күй шежіре. – Алматы: Ғылым, 1997. – 224 б.; Әзібаева Б. Қазақ дастандары. – Алматы, 2009. – 386 б.; Қоңыратбаев Т. Эпос және этнос. Қазақ эпосы және оның этникалық сипаты. – Алматы: Ғылым, 2000. – 268 б.; т. б.
3. Пангереев А.Ш. Топонимдік фольклордың жанрлық түрлері. – Ақтөбе: NOBEL, 2014. – 465 б. /385-442 б.
4. Батырлар жыры. 2-том. – Алматы, 1961. – 408 б.
5. Ақсауыт. Батырлық жырлар. 2-том. – Алматы, 1977.
6. Ғұмарова М. Бұрын зерттелмеген жырлар // Қазақ әдебиетінің тарихы. 1-том, 1- кітап. Қазақ халқының ауыз әдебиеті / Жалпы ред. басқ. М.О.Әуезов. – Алматы: Қазақ КСР ҒА-ның баспасы, 1960. – 429-500 б.
7. Қазақ қолжазбаларының ғылыми сипаттамасы. 3-том. Тарихи жырлар. – Алматы: Ғылым, 1981. – 220 б.
8. Садырбаев С. Фольклор және эстетика. – Алматы: Жазушы, 1976. – 151 б.; Уахатов Б. Арқалық батыр // Қазақ тарихи жырларының мәселелері. – Алматы: Ғылым, 1979. – 177-180 б.; Сыдықов Т. Қазақтың тарихи жырлары және бүгінгі ғылым // Қазақ фольклорының тарихилығы. – Алматы: Ғылым, 1993. – 130-176 б./ 160-162 б.; Сейітжанов З. Тарихи эпос. – Алматы: Ғылым, 1994. – 365 б.
9. Тлеубаев С. «Арқалық батыр» жырының нұсқалары: 10.01.09 – Фольклортану: Филол.ғылым. канд. ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. – Алматы, 2007.
10. Бабалар сөзі: Жүзтомдық (Қытайдағы қазақ фольклоры). Т.27: Тарихи жырлар /Жауапты ред. С.Қосан. Құраст.: С.Қосан, Ж.Салтақова (жауапты шығарушы). – Астана: Фолиант, 2006. – 350 б.
11. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. Т.61:Тарихи жырлар / Жауапты ред.С.Қосан. Құраст.: Т.Әкімова (жауапты шығарушы), Т.Әлібеков, С.Қосан, Ж.Салтақова. – Астана: Фолиант, 2010. – 448 б.
12. Уахатов Б. Арқалық батыр // Қазақ тарихи жырларының мәселелері. – Алматы: Ғылым, 1979. – 177-180 б.
13. Нұрғалиев Р. Талант тағдыры. Драматургия, театр мәселелері. – Алматы: Жазушы, 1969. – 128 б.
14. Мұқаметқанұлы Н. Тарихи зерттеулер: шежірелік деректер. – Алматы: Жалын, 1994. – 144 б.
15. Сәкенов С. Тарихи жырлар және өмір шындығы // Халық әдебиетіндегі тарих көріністері. Қазақ фольклорының тарихилығы. 1-том. Монография. – Алматы: НВ Принт, 2016. – 182-337 б.
16. Бабалар сөзі: Жүзтомдық (Қытайдағы қазақ фольклоры). Т. 28: Тарихи жырлар /Жауапты ред. С.Қосан. Құраст.: С.Қосан, А.Ақан (жауапты шығарушы), О.Егеубаев.– Астана: Фолиант, 2006. – 373 б.
17. ҚР БҒМ ҒК М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының қолжазба қоры. 330-бума.
18. Арқалық батыр. Үштомдық. 1-том. – Алматы: Үш қыян, 2007.
19. Арқалық батыр. Үштомдық. 2-том. –Астана: Фолиант, 2013.
20. Арқалық батыр. Үштомдық. 3-том. – Алматы: Palitra Press, 2016.
21. Келгембаева Б.Б. Шығыс Қазақстан өңірінің эпсаналары: Филология ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның авторефераты: (10.01.09) /Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия университеті. – Астана, 2000. – 30 б.
22. Мадиева Г., Сапашев О., Бияров Б., Алимхан А., Смаилова А. Топонимическое пространство Восточного Казахстана // <https://kitar.kz>; Бияров Б., Әлімхан А., Келгембаева Б., Құсманова Г. Шығыс Қазақстан топонимикасы // <https://kitar.kz>; Мадиева Г.Б. Гидронимия восточного Казахстана. Кандидатская диссертация (филология) – Алма-Ата, 1990; Бияров Б. Жер-су аттарының сөзжасамдық үлгілері. – Алматы, 2012. – 252 б.

МАЗМҰНЫ

Қасқабасов С.А. Фольклорлық мұра және қазіргі мәдениет	3
Мырзахметов М. Ономастика саласындағы ұлттық дәстүр мәселесі	5
Ергөбек К.С. Бір өзі бір сала, бір салада тағы өзі дара	7
Мұсаев А. Топонимдік фольклор жанрының зерттеушісі	10
Жақыпов Ж.А. Қазақ фольклорын тілдік-жанрлық зерттеу және Пангереев пайымдары	11
Омарұлы Б. «Шукасаптати» және «Тотынама»: сюжет сабақтастығы	14
Әлбеков Т.К. Атамекен – жермұраны жоқтаушы	20
Нұрпейісов Н.Ж. Профессор Пангереевтің әдебиеттану әлемі – рухани жаңғыру биігінде	23
Әбдуәлиұлы Б. Теолингвистика және фольклорлық теонимдердің лингвистикалық мәселелері	26
Қалқабәева С.Ә. Әдебиет пен топонимика байланысын алғаш зерттеген ғалым	29
Дүйсенғазы С.М. Абат Пангереевтің «Топонимдік фольклордың жанрлық түрлері» еңбегінің теориялық маңызы ..	31

I. ФОЛЬКЛОРТАНУДЫҢ ҚАЗІРГІ БАҒЫТТАРЫ (МИФОПОЭТИКА, ЛИНГВОФОЛЬКЛОРТАНУ, ТОПОНИМДІК ФОЛЬКЛОР)

Айтбаева Б.М., Серікова А.Е., Байнақ А.А. Эпикалық дәуір және уақыт дәстүрі	34
Алпысбаева Қ.Б. Жыр сюжетіне арқау болған топонимдік аңыздар	36
Әкімова Т. Топонимдік аңыздардың жариялану мәселесі	38
Балтымова М. Қазақ балалар фольклорының танымдық мәні	40
Балтымова М.Р. Профессор А.Ш.Пангереев зерттеулеріндегі топонимдік фольклордың жанрлық жіктелімі	42
Дауылбаева С.А. Қазақ әдебиетіндегі сал-серілер поэзиясының зерттелу тарихы	44
Елеусинова Г.Е., Тенеряднова С.П. «Бес қымбат» өлеңіндегі мәдени код (СФЗ «Ізденіс» үйірмесінің жұмысы бойынша)	46
Еспекова Л.Ә. Тарихи жырлардағы толымсыз көмекші етістіктердің стильдік әлеуеті	49
Жалғас А. Абай шығармаларындағы фольклор және мифтік ұғымдар	52
Жұмағалиева Р.Р. Тарихи жырларда топонимдердің көрініс табу ерекшеліктері	54
Иманғазина А.Ә. Халық қазынасы – топонимдік фольклорды зерделеуші	57
Қобланов Ж.Т. Ұмай ана және грек мифологиясындағы әйелдер бейнесі	58
Қобланов Ж.Т. Сарбас А.Қ. Мифологиядағы су иелерінің бейнесі	60
Қожықова А.С. Топонимика – туған өлке тарихы	62
Миров М.О., Адилова Ж.М. Фольклор тіліндегі антонимдердің қолданылуы	65
Мұхан А.Ж. Қазақтың отбасылық ғұрып фольклорындағы жоқтау жырларының типологиясы	66
Ниязова Ғ.М. Жолы болғыш жігіт	69
Рахимов Б.С., Шахина С.Ж. Қазақ топонимдік фольклорын зерттеудің маңызды мәселелері	71
Рысмаганбетова Г.Д. Изучение топонимического фольклора казахского народа в научных исследованиях А.Ш.Пангереева	73
Султангареева Р.А. Мифопоэтические и мифолингвистические особенности башкирских свадебных благожеланий	75
Тілеуова А.З. Миф және фантастика	79
Умирбаев А.С. Шығыстық сюжетке құрылған қазақ ғашықтық дастандары	83
Ұлықпанова Ә.Ж. Профессор А.Ш.Пангереев зерттеулеріндегі топонимдік фольклордың жанрлық табиғаты	86

II. ТҮРКІ ДҮНИЕСІНЕ ОРТАҚ РУХАНИ МҰРАЛАР

Алдашев Н.М. Түркі тілдеріне ортақ сипаттар (Орхон-Енисей жазба ескерткіштерінің тілі негізінде)	89
Алдашев Н., Ж.Ақылжанова, А.Байтұрсынов және қазақ жазуы	90
Әбдіғалиева Ж.С. Алдар Көсе ертегісі аудармасында орын алған лексикалық қиындықтар	93
Б.С.Әбеннова, Бақбергенова Г.Т. РФ Орынбор облыстық мемлекеттік архивіндегі Орынбор ведомствосындағы қазақ қоғамы	95
Амирлан С.Е. Детские словесные игры в каракалпакской поэзии пестования (на примере жанра «тауламаш»)	99
Бораш Б.Т. Әдебиеттегі скиф-сақ іздері	104
Досыбаева А. Алтын Орда дәуірі – жазба деректерде	106
Ербай Т.М. Абай мұраларын игерудің өзектілігі	111
Ерболат Т.С. Орта ғасыр жазба ескерткіштеріндегі мақал-мәтелдердің тілдік ерекшеліктері	113
Ережепов А.А. Исторические традиции искусства каракалпакских жырау	116
Ерланова А.Е., Байтуғанова О.Б. Ақын-жыраулар поэзиясындағы құт-береке ұғымы	119
Есқалиев С.А. Елім деп өткен азамат (Алаш қайраткері Тел Бұқпанұлы Жаманмұрынов)	122
Ешниязова А.Ч. Көшпелілер философы атанған Асанқайғының Жер-ұйық идеясы	124
Жазықова Р.Б. «Бәйтерек» концептісінің түркі және қазақ халықтарының дүниетанымдағы зерделенуі	127
Исабергенова Ж.Т. «Абай жолы» роман-эпопеясындағы мақал-мәтелдер	129
Кушкимбаева А.С. М.Әуезов драмаларындағы мақал-мәтелдердің прагматикалық қызметі	131
Қанаатова Г.О. Алтын қыз және Сейдалы ақын жайында (Қ.Жұмажанов зерттеулері негізінде)	133
Құтлымұратов Б.Х. Алушы батыр: аңыз және ақиқат	135
Мацюк Д.А. Традиции ненасилия в казахской политической культуре	138
Мурсалимова Н.М. «Бөгенбай батыр» жырының нұсқалары	141
Өмірбаева К.О. Түркі дүниесіне ортақ рухани мұралар – ғұмыр нәрінің бұлағы	144
Пангереев А.Ш. Ұлы даланың рухани мұралары	145

Рахымова А.Р. Сібірдің аңыз аруы – сүзге ханым	148
Садуақас Н.А. Тіл мен жазу – ұлттық құндылығымыз	150
Сайлауғазы Қ. Тағдырлы тарихты таспалаған әндер	153
Сайынов Д.А. Ислам руханияты: қазақ халқының діни қайраткерлердің тарихы (Ақтөбе өңірі бойынша)	156
Söylemez O. “Rahmankul Berdibayev’in akademik çalışmaları ışığında Nursultan Nazarbayev’in ‘Geleceğe doğru: Milli uyum’ındaki milli unsurların yorumu”	159
Сұлтанғалиева Ж.С., Тәңірбергенова Г.К. А.Бактыгереева лирикасының мағыналық ерекшеліктері мен мәні	164
Сыздықова Г.О. «Қозы көрпеш – Баян сұлу» жырындағы «уақыт» семантикалық өрісі	166
Тәшімбаева С.Ж. Жүмекен Нәжімеденов – лирик ақын	169
Тлембаева А.С. Fairy-tale prose in the epic novel “The path of Abai”	171
Төле М.С. Мақалада жазушы Дулат Исабековтың «Ескерткіш және «Талахан-186» әңгімелеріндегі сатираның колданылуы	173
Тургалиева Н.Т. Латын – қазақ жазуының болашағы	174
Утельбаева Г.У. Новое дыхание	177
Халимуллина Н.Р. Курс «эпос народов мира»: специфика сопоставительного изучения	179
Хвостова Ю.В. Национальное мироушение в творчестве Бахыта Каирбекова	181
Хусаинова Г.Д. Проблема определения религии	183

III. ОНОМАСТИКА ЖӘНЕ ӘДЕБИ ӨЛКЕТАНУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Екібасова Б.И. Қазақ фольклорындағы жер-су атауларының көркемдік негіздері	188
Жалғабаяева А., Ниязова Ғ.М. Жиенғали Тілепбергелдінің «Қайран елім-ай» әңгімесіндегі заман шындығы	190
Қуштаева М.Т. Эпостық жырлардағы ономастикалық концептілер	192
Қияқова Р., Бекенбаева Р. Т.Қажыбаевтың «Аран» повесіндегі теңеулердің колданылу сипаты	195
Қияқова Р.Ж. А.Алтайдың «Балақ бау» әңгімесіндегі мәдени лексика	198
Мақешова Ж.М. Құжат айналымын қысқартудың негізгі жолдары	202
Мәден А.Т., Нуруллаева А.Р. Ақтөбе қаласының әлеуметтік-экономикалық және мәдени даму тарихы (1991-2018 жж.)	204
Обаева Г.О. Аймақтық әдебиеттанудағы әдеби дәстүр, ақындық мектеп мәселесі	207
Рақыш Ж. «Арқалық батыр» жыры және топонимдер	211
Тажигулова А.К. Б.Майлин шығармаларындағы ономастика мәселелері	215
Тектіғұл Ж.О. Қазақ топонимдерінің діни-мифологиялық сипаты	217
Ұлықпанова Ә.Ж., Жәнісова Б.Қ. Қазақ және түрік әдебиетіндегі атаулар үндестігі	219

IV. ЕЛТАНУ ЖӘНЕ ШЕТЕЛ ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ ДӘСТҮРЛІ МӘДЕНИЕТІ

Абдоллаев Н.А., Алпысбай Д.М. Ақтөбе облысындағы кәрістер: тарихы мен тағдыры	222
Аймукатова А.Т. Адамға қатысты мақал-мәтелдердің этнолингвистикалық негізі	224
Ақчамбаева Ш.Т., Бостекова А.Р. Особенности употребления глагольных форм выражающих нереальность в казахском, русском и английском языках	228
Беляева Л.В. Семантика и поэтика символа русской народной легенды в художественном дискурсе Ф.М.Достоевского	231
Ержанова Г.А., Сарбасова А.Е. Проблема параллельного употребления герундия и инфинитива с фазисными глаголами начала, продолжения и конца действия	234
Есенова Г.С. Орыс аудиторияларында қатысымдық бағытта қазақ тілін оқытуда жаттығулардың маңызы	235
Жетесова Ж.А. Мәдениетті жаңғыртудағы реалия аудармасы мәселелері	237
Жетписбаева О.Б. Студенттердің сөздік қорын толықтырудың тиімді жолдары	240
Қушқарова Г. Реализация концепта «Труд» в немецких пословицах	242
Қушанова А.Н., Бағытжанова Ж.А. Қазақ әліпбиінің дамуы мен қазіргі таңдағы маңызы	244
Mukan G.A., Iskindirova S.K. Sociolinguistic aspects of communicating with americans	248
Nurmukhamedova E.O. Traditional culture of the people of Russia	249
Окасова Г.Ж. Ағылшын тіліндегі фразеологиялық бірліктердің ұғымда бейнеленуі	251
Сактағанова М.Ж., Сатылханова Г.А. Тілдік емес жоғары оқу орындарында шетел тілін оқыту	255
Сулейменова З.Е. Речевой акт как показатель особенности национальной культуры	256
Тайпакова А.Р. Комплименттің лингвомәдени ерекшеліктері (қазақ, орыс, ағылшын тілдері негізінде)	258
Тәшпеннова Қ.Е. Дискурстық құзіреттілікті қалыптастырудың маңыздылығы	260
Темирашева Ш.Ж. Заимствования русских слов в английском языке как один из факторов интегрированного сотрудничества и плодотворных взаимоотношений наций	263
Темиралына Г.Қ. Үй-жайға, отбасына қатысты мақал-мәтелдердің этнолингвистикалық негізі	265
Trusheva A.T. Gender stereotyping in a language	269

**«Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында фольклортанушы ғалым,
филология ғылымдарының докторы, профессор
Абат Шамұлы Пангереевтің
60 жасқа толуына арналған**

**«Әдеби-рухани мұра: мәдениетаралық коммуникация контексінде»
атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ
25 қаңтар 2019 жыл**

МАТЕРИАЛЫ

**Международной научно-практической конференции
«Литературно-духовное наследие: в контексте межкультурной коммуникации»,
посвящённой 60-летию ученого фольклориста,
доктора филологических наук, профессора
Пангереева Абата Шамовича
в рамках программы «Рухани жаңғыру»
25 января 2019 года**

COLLECTION

**of international scientific-practical conference materials
«Literary-cultural heritage: in the context of intercultural communication»,
devoted to the 60th year anniversary of folk-lore scientist, the doctor of philological sciences,
professor Pangereev Abat Shamovich
in the framework of the program «Rukhani zhangyru»
January 25, 2019**

Тапсырыс № 32
Көлемі 17 баспа табақ.

Қ. Жұбанов атындағы
Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетінің
«Жұбанов университеті» баспа бөлімі
(Ақтөбе қ., Ә.Молдағұлова даңғылы, 34)